

Հ. ՂԵՒՈՆԳ ԱԼԻՇԱՆ

Սուրբ են հանգուցեալներու վերաբերող օրէնքները ու անդրժեշի են իրաւունքները գերեզմաններու, մասաւանդ երբ կ'ամփոփեն ասոնք իրենց մէջ անձ մը, որու անմահութեան նսիճը հռչակուած է ամէն կողմ աւելի կանուխ, քան մահուան շուկը. իսկ երբ դինքը որդեգրող Տան համեստութեան օրէնքները կը սիրեն տակաւին համբուրել լուսթիւնը, Հայրենիքը՝ որ իր տաղանդաւոր զաւակներուն հանճարով կը բարգաւաճի, չի վախճար ընդդիմանալ անխուճ՝ դադտնի մնալու օրէնքին, ու կը պահանջէ հանգուցեալի համբաւին մէկ մասը: Մենք ալ հատուցանեք այդ մասը այն տոհմին, որու կը պատկանի ինքը, ինչպէս նաեւ լուսթեամբ հատուցանենք Աստուծոյ՝ ինչ որ Աստուծոյ կը պատկանի, իսկ մեզմ ձայնով ընծայենք Հայրենիքին՝ ինչ որ անորն է, որմէ իբր աւանդ ստացաւ դինքը Մխիթարի Տունը, անուց եւ դպուց վաթսունեւ վեց տարիներ, ու անցաւոր աշխարհէս յանձնեց անանցին:

Մերձաւորապէս այս բացատրութիւններով կը սկզբնաւորէ Ալիշան իր դամբանականը Հ. Արսէն Բագրատունիի մահուան առիթով, հրատարակուած 1866ի Բագրատիպի մէջ: Կը խորհիմ թէ այսօր արեւելիկ խօսքերով կարելի է արտայայտուիլ, երբ իր ծնունդի հարիւրյիսներորդ տարեդարձին նուիրական պարտաւորութիւն մըն է ոգեկոչել յիշատակը Անոր, որ Հայրենի Անմահներուն փառքը կազմեց՝ իբր անձ, իբր բանաստեղծ, եւ իբր տաղանդաւոր քննարկու հայ մշակոյ-

թի ու պատմա-տեղագրական դիտութեանց: Հայրենիքը հայ ծնունդներուն բեղմնաւոր ոգին է՝ իր պատմական կեանքին, իր դրականութեան, իր այլադան մշակոյթին անելի ոլորտով՝ քան թէ հողային կապերով, ու այսպէս կը կերտէ մարմիններու մէջ իմացական եւ հոգեկան ազդայնութիւն մը, որ անկաշկանդ հողային սահմաններէ, կը վերանայ, ոչ թէ երեւակայեալ, այլ ճշմարիտ Հայրենիքի մը իրականութեան եւ կեանքին:

Ալիշան Հայրենի հողը, անոր գեղեցկութիւնը, անոր ոգին կը կրէ սրտին խորը, մտքին անգրգռութեան մէջ՝ լուսաշող եւ սիրատունչ զգայնութեամբ: Հայրենիքը իր մայրն է, իր էութիւնը. կ'ապրի անոր հետ շրջանի եւ բոլոր տարածութեան վրայ. անոր բոլոր գեղեցկութիւնները կը պատկերացնէ նկարչական հմայքով՝ իբր թէ ուղղակի այցելած ու տեսած ըլլայ: Ծնունդը Կարինէն Կ. Պոլիս փոխադրուած հայ ամուլի մը, տասներկու տարեկանին կ'ամփոփուի Ս. Ղազար: Քսանմահայ՝ արդէն Հայրենիքով կ'ապրի: Ս. Ղազար դուցէ իրեն համար Հայաստան էր, և կամ կը պատկերացնէր Հայաստան՝ առանց լեռներ ունենալու: Հայ պատմական կեանքի ուսումնասիրութիւնը դեռ աւելի կը բոցավառէր իր երեւակայութիւնը եւ ըզգացումները՝ ազատօրէն յայտնուելու եւ պոռթկալու, զարբերու ընթացքին պատահած դէպքերու համաձայն, ողբի եւ կամ հրճուանքի դեղնակներով: Այս ամէնը այնքան բուռն եւ յորդ ձեւով, որ կարելի չէ նկատել արդիւնք տրամախոհութեան, այլ

աւելի խոր արժատներ ունենալ ցոյց կու տան: Չմոռնալ նաեւ բանաստեղծի իր բնածիր խառնուածքը. սակայն զգացման խորութիւնը եւ ուժգնութիւնը եւթադրել կու տան թէ Հայրենիքի զգացումը եւ սէրը ապրուած իրականութիւն մը ու ինչպէս զեկան կենսքը կազմած են:

ԿԵԱՆՔԻ ՀԵՏՔԵՐՈՎ

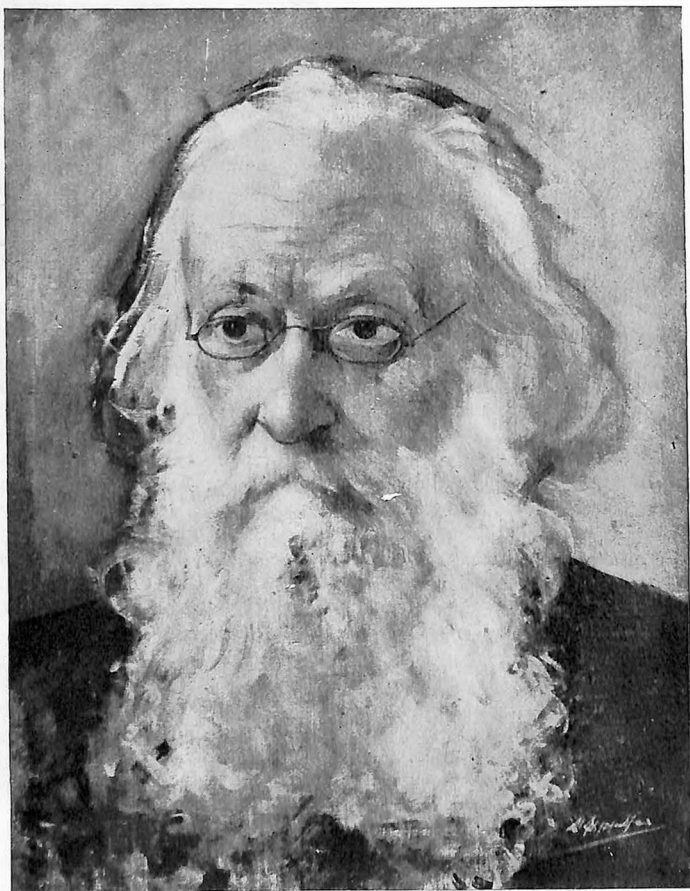
Ս. Ղազարի մէջ այդ տարիներուն, 1840ի ատենները, ստեղծուած էր զբաղան եւ ուսումնական միջնաշխարհ մը: Չամչեանէ վեր ինճիճեանի, Աւգերեանի եւ ուրիշներու հեղինակութիւններով՝ նուիրուած Հայ դրին եւ պատմութեան ուսումնասիրութեան, տաղուկ մթնոլորտ մը կազմուած էր՝ ամէնուն հետաքրքրութիւնը եւ սէրը արծարծելով: Իսկ զուտ դրական տեսակէտով զլիսաւորապէս Բագրատունիի կատարած թարգմանութիւնները, ու աւելի ուշ Հայկ Դիւցազնը, հմայած էին ամէնուն միտքը: Գրական տեսակէտով դասական դպրոցի ազդեցութիւնը տիրող դարձած էր, արդիւնք յոյն, հռոմէական ինչպէս նաեւ Փրանսական ու իտալ քերթողներէ կատարուած թարգմանութիւններուն: Սակայն ինչ որ առաւելապէս ազդած էր մտքերուն վրայ դասականութիւն մըն էր աւելի ձեւական կատարելութեամբ, քան բուն դասական դեղեցիկին ոգին եւ էութիւնը կազմող տարրերով, ինչպէս կը դռններ մասնաւորապէս հին Յունքու մօտ:

Այլիւսն իր պատանեկութիւնը անցուց այս շրջանակին մէջ, շնչեց այս մթնոլորտում, որմէ չաղբուրի կարելի էր, թէեւ իր անմասնական խառնուածքը ու նկարագիրը, եւ մասնաւոր աւելի ներքին խոր զօրութիւն մը, կը մղէին զինքը այլազան զգացողութեանց ու արտայայտման տարբեր ձեւերու: Սակայն էր կենար մարդկայապէս թօթափել իր վրայէն այդ պատմականը, որ դասականութիւնը Հիւսած էր, ու ասիկա մասնաւորապէս զգարար այն քերթուածներուն մէջ, ուր աչքէն եւ սրբութեն աւելի ուրիշ զօրութիւններ պիտի ու-

ղէին յայտնուել՝ կերպական արուեստի, նկարաչարական դիւրութեան, եւ կամ յեղուական դեղեցկութեան ու յորդութեան տրամադրութիւններով: Իր Ֆրանսա ուղեւորութիւնը եւ Լոնտրոն կատարած այցելութիւնը հաւանօրէն ծանօթացուցին մօտէն այդ տարիներուն ծնունդ առած եւ ծաւալած վիպական դպրոցը, ինչպէս նաեւ Լորտ Պայրընի դործերը. ասիկա աւելի զօրացուց իր ի բնէ հակումը վիպական տարին: Դժբախտաբար անկէ վերջ կը դադարեցնէ իր քերթողական արտադրութիւնը. այսպէս 1852-1901 գրեթէ ամբողջապէս կը նուիրուի տեղադրական եւ պատմական ուսումնասիրութիւններու, բայց իր բանաստեղծի խառնուածքը կը մնայ միշտ ծփուն եւ խանդոտ, ու իր ըզզացական զեղումները ինքնաբոլի կը յայտնուին նաեւ իր արձակ հեղինակութեանց մէջ:

Իր աշխատանքի նիւթը հանրականութիւն մ'ունի՝ ընդգրկելով Հայ անցեալ կեանքի դրական, պատմական, տեղադրական, մշակութի բոլորակը իր բովանդակ տարողութեամբ: Յառաջելով հանդերձ արդէն իսկ դժուած ակօսին մէջէն, կը նախադասէ կեդրոնացնել ուշադրութիւնը կէտի մը վրայ, որ պիտի կազմէ միջին դարին, ուր պիտի համահասարակութեան եւ փորձառական բոլոր տուեալները: Ասկից իր բուն փափաքը միշտ աւելի կատարեալ ու ամբողջական ծանօթութիւններու՝ այլեւայլ տեսակէտներէ դիտուած, դործին ընծայելու բաղձացուած կատարելութիւնը: Եթէ ժամանակին միջոցները եւ պարագաները թոյլ չտուին լիօրէն յաղուրդ տալ այս տենչին, զբղիւժ սակայն միշտ մնաց ու անցեալ մինչեւ մահը:

Իր տեղադրական ու հնապատմական հետազոտութիւնները տուին իրեն երազանքը ապրելու մայր Հայրենիքին հետ. ասիկա իր սրտին հրճուանքն եղաւ: Աշխատանքի մասնալատուել դրութիւն մը նկատել անոնց մէջ կարելի է: Քննութիւններու եւ ծանօթութիւններու ճամբով է որ ընկղմեցաւ այդ ծաւալուն նիւ-

Հ. ՂԵՒՈՆԴ ԱԼԻՇԱՆ
(գործ նկարիչ Ֆեդվանեանի)

թին մէջ. իր երազն էր վերապրեցնել եւ խօսուն ընել հայրենի դաւաճները: Այս նպատակին ծառայեցին բացի դրաւոր աղբիւրներէ նաեւ յայտնաբերուած մագաղաթի, թուղթի եւ քարի բեկորներ իրենց կոտորակային վիճակով ալ, դունատ, եղծուած, հազիւ ընթեռնելի, եւ որոնք սակայն իրեն համար իրենց ծալքերուն կամ թխացած երեսին վրայ կը կրէին ցոլք մը հին փառքերէն, խօսք կամ բառ մը իմաստալից առածնէն, եւ կամ քերթուածի ու երգի մը թաքուն երաժշտականութիւնը, որ հարկ էր վերարծարծել ու վերակենդանացնել: Ասոնք հայ մշակոյթի պատմաոսին զեղեցկութեան երանդները ցոյց կու տային ու Ալիշանի սրտի տարփանքն եղաւ ճանչնալը այս նուիրական բոլոր փոքրիկութիւնները: Իր կեանքը կարծես Հայրենիքի պատմական կեանքի քայլերով կը յառաջէր:

ԿԵԱՆՔԻՆ ՍԵՐԸ

Սովորաբար ուժեղ դիմադրի՝ ունեցող անձերու մէջ տիրող է կեանքին սէրը, ներկատելով կեանքը ոչ թէ պարզ ապրում մը, այլ խորհուրդ մը, խորհուրդ լոյսի եւ բարութեան, որ անձին զոյլութեան իմաստ եւ զեղեցկութեան կը պարզեւէ. ու այս խորհուրդը կը յայտնուի անձին ներքին դիտակցութեան ու հրաշառ տենչի մը փոթորկումով. ապրիլ հօգր ներդործութեամբ իր կարողութեանց, որոնք պաշտօն ունին զարգացնել ամէն ինչ ու կատարելագործել, ընծայելու համար լիութիւնը թէ՛ բանաւորութեան եւ թէ՛ զգացողութիւններու: Մարդն է ամբողջապէս իր բոլոր ձկտումներով եւ կենսունակութեամբ, սակայն առանց զառանցանքներու, վրիպումներու եւ նուաստացումներու: Այն ատեն է որ կրնայ յայտնուիլ ուրախութեան հոտանք մըն ալ, բնածին պըտուղը հասուն եւ յորդաղիւղ կեանքին, առաջնորդելով անձը սիրոյ անալլալ անդորրութեան վայելքին:

Ալիշանի մէջ բուռն է սէրը այս կեանքին՝ իր զգացական եւ իմացական տար-

զութիւններով: Ինքը կը հակի գործով եւ հոգածութեամբ իր անձը հրապառուց այդ աննիւթ էութեան վրայ: Իրեն համար ան ովկէանն է, ուր կ'ուզէ նաւարկել հաճութեամբ եւ ազատօրէն, ու կը ջանայ մխրճիլ անոր խորութեան մէջ եւ կամ թեւածել անոր արեւծիկ եւ ծաւալուն տարածութեան վրայ, առանց կապանքներու եւ առանց զսպումներու. իր նպատակն է ուղղուիլ դէպի անհունը: Որքան աննիւթ ինքնիւր մէջ, սակայն Ալիշանի զոյլութեան համար կ'ըլլայ մի միակ թանձրացեալ իրականութիւնը, որու կ'ուղղուին իր ձրկատումներն եւ անուշները, ինչպէս նաեւ իր հակումը եւ դիտակցութիւնը:

Կեանքին այս փարումը եւ նուիրումը է ինքնին Ալիշանը, նոյն խել երբ տակաւին բոլորովին զիտակից չէ իր կոշումին ու անփորձ է կեանքի բոլոր յայտնութիւններուն, ինչպէս կը նշմարուի իր քերթողական առաջին փորձերուն մէջ. բայց շուտով դիտակցական լուսաւորութեամբ կը մասնաւորուի, մասնաւոր չայրուելի եւ Տիրուելի բազմաթիւ քերթուածներուն մէջ: Այդ միւնետոյն հողին եւ տրամադրութիւնը կը յայտնուին նաեւ իր տեղագրական մեծ հատորներուն մէջ ալ, Սյրաբատի, Սիսուանի եւն., որոնք մէջ այդ սէրը եւ փարումը՝ իլլելով մարդկային կեանքին ընտանի շրջալայքէն, կը հանդէսնան եւ Հայրենիքի հողին վրայ ու կ'ընդգրկեն մեր պատմական կեանքին եւ տոհմային մշակոյթին յուշարձան նշխարները, որոնցմէ ծագած հոգեղէն լուսանիւթ մը կը թափանցէ իր էութեան մէջ, ոչ միայն անով լիանալու, այլ անոր հետ նոյնանալու համար. այսպէս Հայրենիք ու ասոր պատկանող իրեր կ'անձնաւորուին Ալիշանի հետ:

Քերթողը սակայն հոս կանգ չ'առնէր, այլ Հայրենիքը ու ասոր կեանքը կը բարձրանան զեղարուեստական իրականութիւններու, ստանալու համար՝ քերթողին սիրոյ համբոյրով, զեղեցկութիւն եւ վեհութիւն. ու ասով քերթողին սրտին մէջ հաղորդակից կ'ըլլան արուեստէն բոլոր յաւերժութեան: Կեանքին հանդէպ այս

հօր սէրն է աղգակը իր դոյութեան եւ դործունէութեան: Հայրենիքին ու ասոր պատմական կեանքին եւ մշակոյթին սէրը իրեն համար պատուար մը չեղաւ, այլ աւելի վերելեակ մը՝ բարձրանալու ընդհանուրին եւ տարածուն իրականութեանց ու տեսութիւններու: Հետեւաբար սահմանափակուած կեանք մը չեղաւ, այլ միշտ աւելի ձգտող վեհագոյն էականութեանց:

Այս հոգեբանական վիճակին հետեւանքն է սէրը եւ անձին նուիրումը հոգեկան դեհազոյն արժէքներու ալ՝ ամէն տարածութեանց վրայ, թոյլ չտալով որ մէկը վըտանդէ միւսին. եւ հոգեպինդ ընդգրկուեմով կը յանձնուի ամէնուն: Անշուշտ մերթ կրնայ ենթարկուիլ պայքարներու, սակայն պայքար մըն է սիրոյ, որ չի մերժեր ոչ մէկ բան եւ կ'ընդունի ամէն ինչ՝ որ այլաճերժ չէ իր բարութեամբ: Այսպէս է որ կը յաշնդի ստեղծել իր մէջ ճոխ ու չքիզ կեանք մը՝ լայնատարր ոլորտով: Իր կեանքի պարագաները, աշխատանքի նիւթը, դործելու պարտակը արդէն ծառայել են: Անշուշտ պարտադիր դործեր ու պաշտօններ չպակեցան, բայց իրացաւ հաշտեցնել իր մտայնութեան ու իր նպատակին: Այսպէս այդ կեանքը եղաւ նուիրումի պաշտամունք մը՝ իբր իր դոյութեան մեծագոյն տեսականը:

ԿԵԱՆՔ ԵՒ ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ

Այս նուիրումը եւ սէրը այդ արժէքներուն կը կազմեն իր մեծութիւնը. մեծութիւնը որ կը կայանայ ոչ միայն ողջակիզուելուն մէջ, այլ ողջակիզելով ինքզինքը ստեղծելուն եւ կատարելագործելուն մէջ, իրականացնելու համար այն նպատակը, որ ընդգրկած էր իբր մարդ, իբր արուեստագէտ, իբր նուիրեալ տոհմային մշակութիւնի բոլոր արժէքներուն. ոչ թէ միշտ ըմբոսի եւ կամ փառքի հմայքէն, այլ իրականացնելու համար անձին ամբողջական եւ լրիւ կատարելագործումը: Իր հիմնական սկզբունքներէն եղաւ նաեւ հաստատմութիւնը մտադրած ու վճռած

աշխատանքին, ինչ որ մարմին պիտի ընծայէր իր ծրագրին, որով իր կեանքը ծրնողը եղաւ իր դործին. կեանք ու դործ իրար փոխանակեցին:

Ալիշան սիրեց կեանքը՝ ամբողջական կեանքը, ինչ ձեւով որ արուած էր իրեն, անոր ձերքերով եւ պարզեաներով ու անոր հրճուանքով, լաւագոյն տուրքն էր այս երկրիս վրայ բնակողի մը համար: Անսահման սիրոյ պտուղ էր, ու հաւասար սիրով փարեցաւ անոր: Ամէնօրեայ արեւը պայծառ կեանքի մը վերածնունդն էր իրեն համար ու այդ լոյսով ջանաց լուսաւորել իր օրերը: Ուղեց նաեւ անոր մէջ տեսնել խորհուրդ մը, այսինքն ոչ թէ թաքուն եւ անիրական երազ մը, այլ աղբիւրը ոյժերու եւ իր օրերը յաւերժացնելու զօրութիւններու: Իսկ այս զօրութիւնները պիտի տային անմահական արդիւնքներ: Որով կեանքը եղաւ նաեւ իր երջանկութիւնը, որովհետեւ նուիրեց զայն զերազոյն տեսականին մը, ընդդռնելով նուատապոյցիչ ամէն պատճառանք. ու այսպէս կեանքը տակաւ առ տակաւ բացաւ երջանկութեան դուռը:

Մեծութեան այս ձգտումը իր բոլոր աստիճանաւորումներով, նշանն է ներքին զօրութեան, որ կը կատարելագործէ անձին բնութիւնը, կը բեղմնաւորէ ու կ'երկարէ դէպի ապագան: Զօրութիւն մը որ արդիւնք է հոգեկան կարողութեան մը, լաւ եւս Ոգիի մը, որ Կէօթէի համաձայն ուրոյն զօրութիւն մը չէ, այլ այլապէս կարողութիւններու կարգաւոր, միաւորիչ ու համերեստար դործունէութիւնն է: Իսկ արդիւնքը ա՛յնքան աւելի յորդառատ ու չքիզ կ'ըլլայ, ո՛րքան բազմաթիւ կարողութիւններ ներդաշնակօրէն իրարու զուգակցին: Անշուշտ կ'ենթադրէ բազմաթիւ այլապէս ծանօթութիւններ, ընդարձակութիւն տեսութեանց եւ զարգաւորանքներու, մարդկային եւ տոհմային բնոյթը յատկանշող տիրող ձգտումներ ու նկարագիր: Ալիշան կարծես միշտ զգացած է իր մէջ ներկայութիւնը այս Ոգիին ու անոր պահանջները, եւ ջանացած է յանձնուիլ անոր աղգեցութեան: Եղաւ միշտ ճշմա-

բխտ մարդ մը առանց պատրուակեալ փառքի եւ գնուած մեծութեան. մարդ մը բարեհամբոյր իր պարզութեամբ եւ ընտանութեամբ, բայց ունենալով նաեւ վերայահ կեցուածք մը կեանքի տափակութեանց առջեւ: Եղաւ մարդ մը ամփոփելով իր մէջ տոհմային ստեղծադրած ողոյժը, ընծայելու համար մայր Հայրենիքին անոր նախնական փառքը լուսաւորող չեւզ յիշատակարան մը:

ԱՆՆԱՆԻ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍ

Այիշան չէր կրնար զսպել իր բանաստեղծական աւելնը, անկէ հրաժարած ատենն ալ: Կապուած էր կեանքին, եւ կեանքը իր պոռթկումներն ունի:

Անշուշտ կեանքի զգացումը կը կանխէ արուեստի զգացումը. սակայն բանաստեղծը իր արուեստին միջոցաւ կ'ընծայէ նաեւ կեանքին աւելի լիութիւն եւ տղատութիւն ու աւելի բարձրութիւն: Արուեստի ճամբով կեանքը կը ստանայ զերերկրեայ բնոյթ մը ու դատապարտուած չ'ըլլար մեռնելու. այս տեսակետով արուեստը ազատագրումն է կեանքին, ազատագրում այն ամէնէն՝ որ ճնշիչ եւ ցաւաղին նկարագիր մ'ունին. ազատագրում նաեւ ցնորքներէ, ցանկութիւններէ, եւ նոյն խոկ երջանկութենէ, երբ երջանկութիւնն ալ իր տենչերով ուզէ ճնշել հոգւոյն վրայ: Այս տեսութեամբ բանաստեղծին արուեստի դօրքը կը վերանայ անհատական շրջանակէն ու կը ստանայ մարդկային ընդհանրական բնոյթ ու կերպարան, երբ արուեստագետը զիտցած է մնալ իր արուեստին բարձրութեան վրայ:

Արուեստի ոնէ յաջող դօրք ոչ միայն կը զգացնէ կեանքի լիութիւնը, այլ նաեւ դօրութիւնը եւ բեղմնաւորութիւնը մարդկային կամ ցեղային արժէքներուն, մշակոյթի կամ մտքի տարածութիւնը, ու այդ դօրքին մէջ կ'արձագանգէ երգը դարերու կեանքին, եւ կամ նուազը՝ ժողովրդեան մը հոգեկան զգացումներէն բխող: Արուեստին ստեղծած այս անընթաց ընթացիկ պայտմար աւելի ալ ճշմարտութեամբ զե-

Այիշան իր 35-40ամեայ
հասակին

ղուն կրնայ ըլլալ, քան բնական կեանքէն ծագածը, որովհետեւ կազմուած է դաւերով սպրուած հոգեկան վիճակի մը տուեալներով եւ տիրող անուրջ մը դարձած է:

Այս անուրջին դիտակցութիւնը կը դըռնենք նաեւ Այիշանի մէջ իր քերթողական կեանքի զրեթէ սկզբնաւորութեան, երբ քոսնամեայ իրեն ներշնչարան ծառայած ընկուզներին ներքեւ կ'ողկուցէ իր պատանեկութեան տարիներու յուշերը, երբ այդ նոյն ընկուզներին տակ կը լսէր խօսքեր ծառին ամէն մէկ տերեւի շշնհումէն.

Եւ զեղագործն պատկերք տեսեանցն
Ծրագրէին ի յաշա, ի միտս ունաղուստ
ի մատենան:

Հիմա, տասնմէկ տարի յետոյ պիտի հրաժարի այդ բանաստեղծական անուրջէն, որու նախապէս խանդաղատանքով յանձնուած էր, ու իրեն համար եղած էր ոչ միայն անուրջ, այլ թրթռացում, դուրով, սէր եւ խոյանք, ու իր կեանքին ըն-

ծալած էր ազատագրում, այսինքն հանդիմանալով անգալտ տեսիլի մը երկնքին մէջ:

Բնութիւնը իր մայրն եղաւ եւ ինքը փափուկ բազուկներով ուզել գրկել, ու ապրիլ անոր հետ, Թափանցել անոր դադունիքներուն մէջ, ճաշակելու համար անոր զեղք եւ բարութիւնը: Երբան որ բնութեան այս յանձնուիլը սիրազեղ ու խանդավառ եղաւ, բայց պէտք չէ մոռնալ ազգեցութիւնը այն միջավայրին, ուր ապրեցաւ. այս պատճառով կը նշմարուի իր բանաստեղծի խառնուածքին մէջ տեսակ մը դասակարգութեան միտք. որով զդասական տրամագրութեան երբեմն կը փոխանակէ մտային անբնական մը: Այսպէս դոյն, շարժում, երգ երբեմն կը ձեւաւորուին իրականութենէն, անանձնական զօրութիւններ դառնալու համար, ու իր քնարական յուզականութիւնը կարծես կը փոխանակուի իմացական վիճակներով: Ասով հանդերձ Ալիշան հաւատարապէս ըմբռնած է առատօրէն բնութեան վայրագ եւ բուն պոռթկումները, ինչպէս նաեւ անոր զեղեցիկութիւնն եւ հմայքը:

Արուեստի մասին իր տեսակէտն ալ ունի իր յատուկ կերպարանքը: Անշուշտ քննական տեսութեամբ մօտեցած չէ հարցին, բայց քերթումներուն մէջ չեն պակասիր զազաւարներ ու տեսակէտներ այս նկատմամբ: Բանաստեղծութիւնը կ'արտայայտուի երգով ու ստեղծագործող զօրութիւնը Ողին է՝ Ողին նուագաց, ինչպէս ինքը կ'անուանէ: Երբ ինքը կը զբաղուի անոր ազգեցութեան տակ, այդ պահը կը նկատէ «երջանիկ պահ», իր կեանքին երջանիկութիւն մատուցողը: Ողին իր հոգւոյն «զովոյն» է, մանաւանդ թէ հոգւոյն «համանիւթ հատոր»ը, «անանջըրպետ մտերիմ», «խօսակից խորագոյն», ինչպէս նաեւ «անդին գրաւական» մը: Ողին է որ կը սորվեցնէ իրեն «ամենահասարակ արուեստը». որով զերագոյն զօրութիւն մըն է, որ կը գրաւէ մարդուս ամբողջ էութիւնը՝ ընծայելով ինքնութիւն եւ սփոփանք, որովհետեւ իրեն հետ կը խօսի «սիրոյ հեշտաբար բարբառ», եւ է իր հոգւոյն համար «մայր եւ քոյր»:

Ողին կը կրէ իր մէջ ինքնին մեծութիւնը եւ զօրութիւնը՝ «անմահ» ըլլալուն համար, ու բանաստեղծը՝ երբ կը վճռէ հրաժեշտ տալ արուեստագետի իր կեանքին, հրաժառ սրտով սիրալիր համբոյր մը զբողբկով քնարին՝ խորհրդանշելով իր բանաստեղծութեան, կը յանձնէ Ողին, որպէսզի տանի հետը՝ հեռանալով բանաստեղծէն: Սակայն այդ պահուն կը զգայ՝ թէ քնարին հետ կը յանձնէ իր սիրտն ալ, այն սիրտը՝ որու աղմուկը զժրախտաբար տակաւին կը բանտար «վէր ուսդին»:

Այդ վիճակին մէջ ալ այնքան ուժեղ եւ անձուկ է իր յարումը բանաստեղծութեան, որ կը ցանկայ վերածնունդը իր մէջ նոր զօրութեան մը, որպէսզի վերանորոգէ մանկութիւնը այն «ամենահար արուեստ»ին. սակայն զժրախտաբար այդ պահուն իր «թալթալ սիրտը» հարկաւոր է որ լռէ, որովհետեւ յաւիտեանը մօտալուտ է:

Ալիշան կ'ապրի տասներկու տարիներ արուեստի այս կեանքը՝ տեսնելու համար եւ զգալու բանաստեղծութեան տարիանքը. բայց կը նախընտրէ մահը՝ լաւ եւս ճանչնալու համար անոր իրակութիւնը: Այս ծանօթութիւնը եղաւ ներքին, հաւանօրէն աւելի հոգեպէս, զազաւարական ապրումի մը նման, քան թէ բուն իրական ճանաչում մը:

ԿԵԱՆՔ ԵՒ ՄԱՀ

Կեանքին կարելի է բաժնել մահը. Ալիշան չէր կրնար այլապէս ընել: Ողին նուազաց կեանքն է ինքնին, այսինքն բանաստեղծութեան կենսունակ զօրութիւնը՝ իրը ստեղծագործող եւ միջէ ոյժ. սակայն մարդկային ունէ կարողութիւն կը զոնուի սպառնիչ իրականութեան մը առջեւ. մահը իր թաղուն եւ տիրամած ներկայութիւնը յայտնի կ'ընէ մեր դոյնութեան բովանդակ ընթացքին այս երկրի վրայ, թէ եւ մեր կեցուածք անկարելի է ըլլայ ինքն իր մէջ:

Ալիշան՝ մարդ ու բանաստեղծ, կը

տեսնե՛ք մահուան մէջ երկրաւոր կեանքի զուգակից մէկ ընկերը, եւ ընտանութիւն ցոյց կու տայ անոր հանդէպ: Իր ընազդով յարած է կեանքի լիութեան, ու այս կէտը իր տիրապետութեան զօտին է. այս մարդին մէջ իր բանաստեղծութիւնը ստացած է տարածականութիւն եւ զօրութիւն: Սակայն դժբախտաբար կեանքը՝ յանդերձ մահուան, ապրելու բնազդը կը մտնէ մահուան գաւառին մէջ, ծնունդ տալու համար մշտնջենապէս ապրելու գոյութեան մը. բանաստեղծը սողորորում է այս զաղափարով, ու գործնականապէս կ'առաջնորդուի այս մտքէն. որով մահը ձեւով մը կը կորսնցնէ իր դժխեմ կերպարանը, եւ զուարթարարոյ արտայայտութեամբ կը ներկայանայ. երեմն մինչեւ իսկ յաղթականի դեր կը կատարէ մարդկային խղճութեանց, ստորնութեանց ու անարդարութեանց նկատմամբ. այսպէս կ'ըլլայ ազատարարող մը:

Տարուած այս զաղափարէն, մահը Ալիշանի համար ստացած է զբաւիչ կերպարանք մը ու կ'ընթացէ համակրութիւն եւ սէր. «սուրբ են մեռելոց իսկ հըմայք»: Մեռելներու օրբանին վրայ միշտ մարդկային սիրոյ ջհան է որ կը վառի իր շունչով: Երկիւղէն իջնող դժութիւնը անկարող է եղծանել մահուան վճիռը. ասադերն ալ իրենց լոյսով չեն գիտեր մեռելներու աչքերէն «ցօղ քամի»: «Միայն մահացուն գիտէ ողբալ զմահացուն», որովհետեւ երբ մահացուն կ'ողբայ մեռելը՝ կ'ողբայ ինքզինքը: Բանաստեղծը սիրոյ այս ազդակցական կապով կ'ուզէ ցոյց տալ մարդկային հաղորդակցութեան զօրութիւնը եւ վեհութիւնը, ու այսպէս սէրը կ'ըլլայ ամենազօր, ու իր հրեղէն շունչով կը շնորհէ կենդանութիւն ցամաքեալ սակորներուն, դուարթութեամբ կ'օծէ աւմէն ինչ: Այսպէս մահով՝ մարդկային համայնական սէրը կը փոխուի անեղծ ճշմարտութեան մը, ու ծափն ալ ոչնչութիւն չի նշանակիր:

Ծախ է սիրտ, ոչ լըցցի աշխարհաւ
Բաւականանայ լոկ մահու:

Գուցէ ջրիտոնէական տուեալներէ առաջնորդուած բանաստեղծը կը նկատէ այս իրականութիւնները. սակայն սէրը միշտ ալ յաւիտենական ըլլալու կնիքը կը կրէ իր վրայ: Նուիրում մըն է, եւ նուիրումը յինքեան սահմանափակուած չէ ժամանակով: Նուիրումէն կը ծնանի նաեւ երջանկութեան վիճակ մը. այս պատճառով բանաստեղծը մահուան ընծայած քերթումներուն մէջ կը բարձրանայ ոչ միայն յոյսի քաղցրութեան, այլ նաեւ ուրախութեան ու տեսակ մը երջանկութեան յուզումի, վառ գիյուղում եւ խռով անբաժան են երջանկութենէն՝ այս աշխարհիս վրայ:

Վովընարի կ'ըսէ. «Մեռելներու գիտակցութիւնը կ'ամբաստանէ իրենց կեանքը»: Իրապէս կեանքը մակերեսային բընոյթ ունի, մինչ մահը խորութիւն ունի: Կեանքը ժամանակեայ է, մահը յաւիտենականութիւնն է. մահուան իրականութեան առջեւ մարդս կը տեսնէ թէ մինչեւ այդ պահ իր ունեցած տեսութիւնները, իր կատարած դատումները գուցէ ճշմարտութենէ մեծապէս շեղած ըլլան. յաճախ երեւակայութիւնն ալ ժամանակաւոր բաղմաթիւ իրերու անդոյ մեծութիւն մընծայած ըլլայ. մահուան առջեւ այդ անճշտութիւնները կ'ուլողուին եւ դատումները կը կորսնցնեն իրենց հիմն եւ արժէքը:

Սակայն ասով կեանքը կամ ապրիլը ու չընչութիւն չ'ըլլար: Որքան չեղի ու պանծալի իրեր կը զեղազարդեն կեանքը: Մեր տեսութիւնները, մեր միտքը, մեր երեւակայութիւնը կեանքի ընթացքին յայտնուած իրերուն եւ դէպքերուն տուած են վեհութիւն, սրբապնդութիւն. մինչեւ անգամ տեսականութիւն, մանաւանդ իմացական եւ բնազանցական տարածներու վրայ: Այսպէս ուրեմն կեանքը կազմուած չէ լոկ զաղափարովն իրականութիւններէ, լոկ կենսաբանութիւն եւ օրգանիզմներէ, այլ ունի հոգեկան եւ բնազանցական կենսոտնականութիւն եւ առարկայականութիւն:

Անշուշտ Ալիշանի կեանքին մէջ կայ հիմնական բան մը, որ կու տայ անոց

բուն իր արժէքը: Այդ կեանքը ունի իր երկիրը եւ սահմանները, ունի սակայն նաեւ իր երկիրնքը ու աստղերը. կատարեալ տիեզերք մըն է: Իրեն համար կեանքը պարզ ապրում մը չէ, արդէնք բնածին զգացողութեան: Այս կեանքին միացած է նաեւ գիտակցութիւնը գերազոյն իրականութեան մը, որ կ'իմաստնաւորէ ու կ'արժէքաւորէ ամէն ինչ: Իրերը նշանակներ են գեղեցկութեան եւ կատարելութեան, ասոր համար կատարեց անձին ամբողջական եւ սիրալիր միաւորումը անոնց հետ, որպէսզի անոնց միջոցաւ կարենար վերանալ ու հոգիանալ, երբ երգիւնալի լսյս մը ընծայէր անոնց հրաշագործ պայծառութիւն մը: Ալիշան այսպէս ապրեցաւ ու իշխեց:

Առաւօտ մը յանկարծ ներկայացաւ մահը: Ալիշան իսկոյն փարեցաւ աղօթարանին՝ խաչին ոտքը, ու դրկեց մահը՝ որ-

պէսզի չխուսէ: Այդ առաւօտը մեղի բերաւ նոր օր մը, իրեն բերաւ անմահութեան օրը: Մահը դեռ աւելի սիրելի դարձուց զինքը, ու անոր կեանքին ընծայեց յաւերժանալու իրաւունքը: Արդեօք այդ պահուն յիշեց 1852ին դրած իր այս տողերը.

«Շատ տեւեցեր տառապեալ սրտիկ,
դըլա՛, է՛կ հանդիւր,
Մատո՛ղ զճակատդ հոգեւանջ ի բարձ
խաչին փրկչակիր.
Հառաչեցեր դու յաճախ, արդ հառաչեա՛
եւ մի հաղ...
Ո՛ր վ երջանիկ պահ՝ փոխիլ
ժամանակի յաւիտեանս»:...

Երջանիկ մահ, դիւցադներու եւ խոնարհներու վայել մահ, որ երբեք չի վերջանար:

Հ. Կ. ՔԻՊԱՐԵԱՆ

